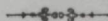

Õunapuude istutamine

ja

esialgne hoolitsemine.

A ò n e,

Siimna Põllumeeste seltsi koosolekul 25. Märtsil 1905. a.

pidanud

W. B. Huene.

Cestimaa Kiatöö seltsi abi-president.

Дозволено Цензурою, г. Юрьевъ, 6 апрѣля 1905 г.

Печ. въ тип. М. Шифферъ и М. Антье, Ревель.

Õunapuude istutamine ja esialgne hoolitsemine.

Sleks väga soovitam, kui iga põllumees, kellel see vähegi võimalik on, oma elumaja juurde õunapuu-aiad istutaks, mis tema kodu ilustaks ja viimati ka tal kaunis hääks korraldaks. Iisestuleku hallitaks oleks, sest et iga õunapuu, mis dieti on istutatud ja mille eest edaspidi ka tarvilikku hoolt kantakse, tasub ta kallal nähtud tööwaewa mitmewõrra ära.

Mitmeaastased katsed on näitanud, et pirni-, ploomi- ja kirsi- puud meie Põhja-Gestimaal mitte rahuloldawat saaki ei anna, sellepärast ei ole need talufolahapidajatele mitte iseäranis soovitatavad.

Õunapuu-aiad asutamiseks on vaja tähele panna õige koha valimine, mille päälle harilikult suurt rõhku ei panda. Selleks tuleb koht valida, mis põhja, põhja-õhtu ja põhja-hommiku poolt küljest, — kas majade, metsa ehk mõnede okaspuude läbi warjatud on. Lõuna-õhtu poole oleks soovitamam lehtpuid istutada, nii kui: niinepuid, wahtraid, kaskefi ja pajusi. Saarepuid õunapuu-aiad ümber istutada ei ole mitte kõlbuline, sest et nad oma juured maa pinda mööda kuni 40 sülla kaugusele enesest eemale ajavad ja selleläbi maapinnast rammu ja niiskuse oma sisse imewad.

Kus maapind mägiline on, süäl asutatagu õunapuu-aid lõuna, õhtu ehk ka hommiku poolse mäekallaku päälle. Põhja ja põhja-hommiku poolsed mäekallakud on meie kliimas õunapuu-aiad seisutohaks kõlbmatad. Õunapuu ei wõi mitte lausa lagedal kasvada, sest et tal palju waenlast on, sellepärast peab õunapuu-aiad ümber olema. Kõige sündsam oleks selleks 7—9 jala kõrgune püst-roigastest, ehk laua pindadest aid, mis õunapuid tuulte, wargate, loomade ja inimeste eest kõige paremini kaitseb. Et aid wõi plank 8 ehk 12 aasta pärast ära mädaneb, siis on väga hääd, — kui sissepoole aida noored kuused paari jala kaugusele kahelt realt istutatakse. Kuuskefi wõib kewadel, enne kui nad kasvama on hakkanud, ehk juli-kuu wiimaste ja augusti-kuu esimeste päewade sees, kus nad suwe kaswu on lõpetanud, istutada. On noored kuused juba 10—12 jala kõrguseks kaswanud, siis tuleb neil ladwad ära lõigata, sest selleläbi kasvab siis pakks elaw-aid, mis hästi warjab ja kaitseb.

Liivasegane rammuus sawimulla maa on wiljapuudele kõige parem. Soomaa on täiesti kõlbmatta; niisamuti ka madal weefise põhjaga maa, kus põhjavefi ligidal on. Kuiv rebaseliiva maa ei ole ka ijeenesest kõlblik, aga teda wõib sawi juurde segamise läbi

parandada. Et toores-sitte sawi ennast ei lase hästi segada, siis peab enne seda põletatama, puruks tampima ja siis segama. Wana lagunud ahjude sawi segab teise maaga väga hästi ja teeb liiwamaa igafugusele aiaasjanduse otstarbele kõlblikuks. Sunapuu armastab kõige rohkem liiwast lubjasegasi saawi-mulla maad, aga ta kasvab ka igas teises kõlblikus maas ja ei hooli mitte aluspõhja häduse väärtusest, sest sunapuu juured käiwad madalalt maapinna alt läbi ja otswad mulla päälmistest kordadest toiduaineid.

Sunapuude istutamine sündigu sel ajal, kui puude kasvamine seismas on. See on: sügisel pääle lehtede langemist ja kewadel — enne pungade puhkemist, wõi lehteminemist. Meie kodumaal on kewadine istutamine parem, kui sügisene, sest kewadel hakkab iga juur, mis wiga on saanud ja ära lõigatud, kohe kasvama, kuna aga sügisese istutamise juures, isearanis märja maa sees, ära lõigatud juur mädanema läheb. Ainult kuiwa maa sees wõib sügisel istutada, kuna see aga märja maa sees sügisel päris kõlbmata on.

Sunapuude istutamise augud tulewad üksteisest 21—24 jala kaugusele kaewata. Selleks wõdetagu esiteks, kui aiaaia on walitud, parajad tugewad teibad, mõdetagu esimese rea iga teiba wahet 24 jalga õigesse reasse ja pandagu teibad püsti. Järgmise rea teibad pandagu esimese rea teiwaste wahetoha keskpaigaga joonde ja teiwaste wahet olgu ifka jälle 24 jalga. Kolmandama rea puud tulewad esimese rea puude kohta istutada; nii on puud kõif kõitwas ridades ja selleläbi on puudel rohkem ruumi kasvada. Istutamise tarwis kaewatagu aul ümber teiba. Raskest sawi- ja kerges liiwamaas olgu augu laius 6—9 jalga ja augu sügawus 4—5 jalga. Paremas rammufamas maas olgu augu laius 4—6 jalga ja sügawus 3—4 jalga, sest et sunapuu peab ühe koha pääl 50—60 aastat kasvama. Ümberringi wõime teda ifka rammutada ja maad parandada, aga juurte all on see wõimata. Kui sügisel tahetakse istutada, siis tulewad augud kuus nädalat enne walmis kaewata ja kui kewadel soowitakse istutada, siis kaewatagu sügisel augud walmis ja jäetagu talwe läbi nad lahti külma ja wihmawoogude alla tühjalt seisma. 2—3 nädalat enne istutamist tulewad augud kuhjani täis täita. Mufude täitmiseks weetagu raskest ja niiskes maas — kõige alla — augu põhja pääle üks koorem kruus- wõi paefiwa, selle pääle pandagu häid muru turbaid, mille sekka wana müüride lupja, wana ahjude sawi, mädanenud sõnnikut, (kui ei ole wana müüride lupja ja mädanenud sõnnikut jaadawal, siis wõib wärsket kustunud lupja ja loomasõnnikut wõtta, aga mitte wärsket hobuse-sõnnikut), liiwa ja muud prügi segi pannakse ja täidetakse aul niimüsi poolest saadif täis. Ülemine pool täidetakse, — kas hää kompostiga, ehk rammusa aiamullaga kuhjani täis, kuhu hulka ka weel lupja segatakse. Kerges liiwa maas pannakse augu põhja ladem wäikesid raudfiwa ja täidetakse aul täis niisamuti, kuidas eespool on tähendatud. Kellel kunst-

fõnnikut saadawal on, pangu iga õnapuule 1—3 naela thomasjahu ja 1—1½ naela kainiti mulla hulka. Nufude täitmise juures pandagu iga augu feskpaika teivas püsti, mis noortele õnapuudele toeks jääb.

Nute õnapuu-aidade istutamise juures peab pääasjalikult õuna sortide ja hääduse pääle rõhku panema. Rahulase wäärtusega ja tundmata õnapuude muretsemiseks hoiatan igaühte, kui neid ka poole hinnaga ehk koguni ilma hinnata saada oleks. Häid ja õigeid seltsijä wõib saada ainult suurtest puukoolidest. Soowitaw on noori õnapuid põllumeeste seltside läbi tellida. Tartus maksab üks puu 60 funi 100 kop. puu suuruse järel. Sinna juurde tuleb veel pakkimise ja ärafaatmise kulud arvata. Sellepärast oleks parem, mida rohkem puid tellitakse, seda odavam tuleb iga üfsiku puu päält ärafaatmise kulu.

Tellimise forral tuleb fordi nimi selgesti ülesanda ja üles-tähendada, kas kõrge- wõi madala-tüwiline. Ka seda tuleb tellimisele juurde tähendada, et kui mõnda seltsi õnapuid soowitawas suuruses ei peaks olema, et kas ei wõiks siis sellest fordist wähemaid ehk ka suuremaid puid saada, wõi mõnda teist sorti puid ehk jälle koguni saatmata jätta.

Järgmised 9 sorti wõi seltsi õnapuid tunnistati Gestimaa Liatöö seltsi septembri-kuu koosolekul 1903. paljude suurte aidade- ja puukooli-pidajate poolt kõige varemateks.

a. Suwi-fordid:

1. Walge klaar õun.
2. Tallinna pirn-õun.
3. Suislepa wõi Paide õun,

b. Sügise-fordid:

4. Ametmehe õun.
5. Borowinka.
6. Serinka wõi sawi-õun.

c. Talwe-fordid:

7. Keiser Aleksandri õun.
8. Nufküla wõi Liivi õun.
9. Liiwimaa Borsdorfer.

Pääle nende kiidetakse veel: Charlomowfkit, walget Afirahani piima-õuna, Liiwimaa kulbreinettet, Famos'i, Tartu roofi-õuna, Titowfat, Riia tui-õuna, punast sügise-õuna Calvillet, Nitschneri maasika-õuna, Antonowfat, iseäranis soowitawad on liiwamaas punane ananas ja Tsellini-õun (Cellini).

Juurte ja oksade lõikamine.

Enne kui puu maha istutatakse, tulewad juured ükssitult läbi-
 maadata ja kõik wigastatud kohad funi terve kohani terava noaga
 ära lõigata. Kõiki terveid juuri, iseäranis peeneid narmasjuuri hoi-
 tagu, et mitte ilmaaegu ei saa wigastatud ega lõigatud. Pääle selle
 tehtagu samist ühe riista sees paras wedel samipuder ja kastetagu
 puhastatud õunapuul juured selle sisse. Ladwa okstest ei pruugi neil
 puudel, millel terwed juured on, midagi ära lõigata. Neil puudel,
 millel juured lõigatud, või wigastatud on, peab kohe latw ära
 lõigatama. Terwete juurtega õunapuudel tulewad järgmisel kewadel
 enne kui ta kaswama hakkab, ladwa-kaswud ära lõigata, see on —
 pool miimafel aastal kaswanud kaswust saagu ära lõigatud.

Puu istutamine.

On augud 3 nädalat enne istutamist täidetud, siis on nad
 küllalt nii palju wajunud, et istutamisega võib algada. Mulla sisse
 augu keskpaika — teiba ümber — tehtagu paras lai auk, nii et puu
 juured hästi sisse mahuvad. Augu keskpaik põhjast olgu wähe künka
 moodi kõrgem. Selle kõrgema koha, ehk künka pääle pannakse õuna-
 puu püsti ja lautatakse juured ilusasti kättega laiadi. Istutamise
 juures olgu kats inimest; üks hoidku puud püsti ja teine lautagu
 juured laiadi, raputagu ja toppigu mulda juurte pääle ja wähele, et
 auk juurte alt mitte tühjaks ei jääks. Puu tuleb toeteiba põhja
 poole külge istutada, nii et teiwast puutüwi palawa päifese-kiirte
 eest warjab. Pääle selle täidetagu auk komposti mulla, ehk rammusa
 aiapullaga täis ja wajutatagu jalaga kergesti finni, nii et muld
 hästi juurte wastu läheb. Puu tüwi ümber jäetakse auk nõgusse,
 kastmise tarwis, et wesi laiadi ei jookseks. Kewadise istutamise juures
 peab kohe pääle istutamist leige, pehme weega tublisti kastma, aga
 mitte jääkülma kaewuweega. Kus tiigi-wett saadawal ei ole, jääb
 peab kaewuwett, paar päewa enne kastmist, kaewust wälja wõetama
 õhu kätte leiguma. Pääle istutamist seutakse puu lahtiselt toeteiba
 külge finni, nii et puu wanda annab. Toeteiba päälmine ots peab
 allapoole krooni jääma, muidu õõrub ta krooni oksad ära ja wigas-
 tab puud 2 ehk 3 nädalat pääle istutamist peab puu toeteiba külge
 pehme sidemega finni siduma, mis puud ei pigista ega õõru.

Pääle istutamist tuleb mulda puu ümbert 3 tolli pakuselt ja
 5 jala laiuselt samblaga, mädanenud sõnnikuga ehk puu lehtedega
 finni fatta. Wiletsa juurtega puudel tuleb puutüwi funi kroonini
 sambla sisse mäsida (sammal kõidikuga puu ümber siduda). Istu-
 tamise juures tuleb selle eest wäga hoida, et puu mitte sügawa-
 male ei saa istutatud, kui ta enne puufoolis on kaswanud. Puud
 peab ikka 3—4 tolli kõrgemale istutama, kui auk selleks 3 nädala
 ette täidetud jai. See puu, mis 3 tolli sügawamale istutatud, sureb

12—15 aasta pärast ära; mis 5 tolli — 5—8 aasta pärast. On ta veel sügavamal, siis sureb ta rutemini ära, sest see jagu puud, mis sügavamal on, kui ta puu-foolis on olnud, hakkab mädanema. Et õiget kõrgust kätte saada, peab põigiti üle augu sirge lati panema, nii et puu juure-kael paar tolli üle lati kõrgemale jääb waju-mise jaoks. Kui auk istutamise juures alles sai täidetud, siis wajub auk 7—10 tolli, aga kui on paar nädalat ennemalt täidetud, siis wajub 3—4 tolli. Kõrgemale istutamine ei too ialgi seda kahju, mis sügavamale istutamine, sest mida niiskem maa, seda kõrgemale peab istutama.

Esimesel suwel, kui ilmad kuivad on, tulewad puud tingimata tublisti kasta, toobri täis wett puu pääle, et ainult maapind päält märjaks ei saa, waid et ka juured alt tublisti niiskust saakswad. Kui mõni wigase juurtega puu lehti wälja ei aja, siis peab sellele samblaid tüwi ümber panema ja seda sammalt õhtutel tüwi ümber märjaks pritsima.

Sügisel tuleb jäneste eest puutüwi ümber kuuseoofi ehk kadakaid siduda. Võib ka õlgi siduda, aga õled peab puutüwi ümber maast jalg maad kõrgemale siduma, et hiired mitte õlgede jisse ei asuks ja niiviisi puutüwi ära ei kooriks. Kuuseoofad, kadakad wõi õled kaitsewad puukoort ka fewade päikese-kiirte eest, mis puukoore ülesse sulatawad, ja öösene külm jälle ära külmetab ja koore ära rifub.

Kui puu on õieti istutatud, siis ei ole temal esimestel aastatel muud wäetamist tarwis, kui sügisel ettevaatlikult puu ümber mulla pind läbi kaewata, ja umbrohu juurtest ära puhastada, aga nii, et juuri mitte ei wigastataks, ja puutüwi ümber mulla pind poole jala paksuselt mädanenud sõnnikuga finni katta. Kui mädanenud sõnnikut ei ole, siis võib ka wärsket looma-sõnnikut panna, aga mitte wärsket hobuse-sõnnikut. Rewadel tuleb see sõnnik puu ümber mulla jisse kaewata; muud wäetamist ei ole esimestel aastatel tarwis.

Kui puu juba hakkab wilja kandma, siis peab teda aastas koln korda rammutama. Esimene kord peab seda sügisel oktobri-kuu lõpul tegema, ehk fewadel enne puude lehte-minemist; teine kord juni-kuus pääle õitsemist, see on: õuna loomise ajal ja kolmas wäetamine olgu augusti-kuu lõpul wõi septembri-kuu esimestel päewadel.

Esimeseks ja teiseks wäetamiseks on kõige parem looma-wirts ehk peldiku-rammu, mida tünni sees 8 päewa lastakse käärida. Looma-wirtsale tuleb 3—4 ämbrit, aga peldiku-rammule 20—40 ämbrit wett ühe ämbri rammu hulka panna. Rammutamiseks tuleb puu ümber juurte otste kohta augud teha. Aludesse walatagu 2—8 ämbrit eelpool-nimetatud wäetus-ainet — puu suuruse järele waa-dates. Kolmandamal wäetamisel ei wõi mitte rohke lämmostiku rammu ollustega wäetada, muidu hakkab puu uuesti kaswama ja puukaswud jääwad nooreks, mis talwel ära külmaxad; jellepärast ei

wõi sügisel augusti-wäetamisel peldiku-rammu, ega wirtsa-weega fasta wõi rammutada, kuna siis peab ainult niisuguseid olluseid tarwitama, mis puufaswusid aitawad walmida. Selleks on: supervoswat, mis hõlpfasti wee sees sulab. Seda wõib panna 6 loodi, puu pääle ja puutuhka 1 nael ühe ämbri wee pääle, mille hulka ka weel lupja wõib segada. Need ollused tulewad nõuu sees weega üles sulatada, weega lahjemaks teha, juuri ja juurte ümbrust fasta. Kõige wehela wäetamise juures tuleb ette waadata, et mitte liiga kangelt juurte fastmises ehk rammutamises seda ei saaks pruugitud, sest et kange wedel wäetis puu juured ära rikub. Wedel wäetis on fiidumäärt, sest see mõjub hästi ja ruttu punde kaswu, wiljaanni ja hääduse pääle.

Dunapuud on kibuwitsa rooside seltsist ja neid on üle 600 sorti. Nad on esialguselt mets-dunapuudest Kaukasiast, — Altai mägedest, Siberi ja Mandshuria rajadelt pärit, kus Wladiwostoki ja Baikali järwe mägede wahel-suured mäeharjad mets-dunapuid täis on. Need ei sünni aga mitte süüa.

Dunapuu on meie kliimas kõige tulusam wiljapuu. Mõni ehk arwab, kui meie igauks hakkame dunapuid kaswatama, kuhu meie nad kõik siis mahutame, ehk kes neid ostab? Selle pääle wastab kõige parem aruanne, et aastal 1886—1887 Põhja-Amerikast sai Euroopasse enam kui miljon tündrit õunu toodud ja nüüd on see arv küll juba kümme korda suurem. Kuawatatud õunad tuuakse, mida Euroopas tarwitatakse, suurem jagu Põhja-Amerikast. Rest-Euroopas tehtakse õuntest õunaweini, millest suurte lugu peetakse. Chili riigis, kus metsades väga palju mets-dunapuid kaswab, pruugitakse loomade söötamiseks õunu, mida ka loomad väga hää meelega söowad.

Lõpuks oleks mul weel mõni sõna ütelda: —

Istutage oma talude juurde ja teede äärde puid, — kas kasfeji, kuuskfeji ehk teiji puid; see on ükskõik!

See on iluks kõige ümbrusele ja ei tule teile midagi maksma, muud kui natukene tööd, sest sellega õpetate ja harjutate teie oma lapsti ja kõiki noortsugu loodust armastama ja loodusest lõbu tundma. —

Mina arwan, et puid majade juurde ja teede äärde istutamises ei saa wist keegi mõisa omanik keelama, kui seda asja õieti ette pannakse. Püütge ka aiaasjanduses edasi, iga edasi-püüdmine on edu.